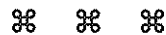

מירי גל-עזר, דבורי הנדלר

**המתכ/קשרת הדתית להוראת התקשורת:
מחקר גישוש של זהות וסגנון חיים**

ראשי-פרקים

- א. זהות עצמית וסגנון חיים
- ב. סגנון החיים הישראלי
- ג. סגנון החיים של נשים דתיות
- ד. סגנון החיים של נשים במגזר הציוני-דתי
- ה. האישה הלומדת
- ו. הזוג הצעיר
- ז. מחקרים על קבוצות ייחודיות
- ח. מכללה דתית ולימודי תקשורת
- ט. מחקר גישוש: דילמות של זהות מקצועית, דתית אישית וסגנון חיים
- י. סיכום ביניים
- יא. ביבליוגרפיה

להלן נציג קווים ראשוניים לדילמות של זהות מקצועית, דתית ואישית וסגנון חיים של סטודנטיות דתיות-לאומיות הלומדות את הוראת התקשורת במכללת "אורות ישראל" באלקנה, מכללה אקדמית להוראה. בשלב זה מתעצבות שאלות המחקר ושיטת המחקר.

א. זהות עצמית וסגנון חיים

הזהות העצמית בחברה מודרנית אינה מוצקה עוד כבעבר. העצמי הופך לעיתים לפרויקט רפלקסיבי של הזהות העצמית, המנסה לשמור על עצמיותו ועל המשכיותו בהקשרים של בחירות רבות אפשריות המסתננות אליו באמצעות מערכות מופשטות. בגלל ה"פתיחות" של חיי החברה היום, ריבוי ההקשרים של הפעולה והשונות של ה"סמכויות", עצם הבחירה של סגנון החיים מתוך חלופות אפשריות רבות הולכת ועולה בחשיבותה בכינון הזהות העצמית והפעילות היומיומית. בצורה כזו, לדעת אנתוני גידנס (Giddens, 1997) יוצרת המודרניות חלחול של חוויות, אפשרויות ונסיונות מהגלובלי והציבורי, אל האישי והעצמי, אל היחיד הנתון במשא ומתן בין אופציות של סגנונות חיים המבנים את זהותו. המושג האנליטי והאמפירי של סגנון חיים מוגדר בספרות המקצועית כאורח חיים כולל של קבוצת אנשים בחברה כלשהי. הוא משלב פעילות עבודה ויצירה, לימודים, דפוסי צריכה, פעילויות פנאי וטעמים תרבותיים הכוללים: בילוי,

בידור, טעמי לבוש ומזון, מוזיקה, קריאה, וכד'. לעיתים מבחינים בספרות ובמחקר בין תרבות גבוהה לתרבות פופולרית. לעיתים יוצרים הבחנות בין פעילויות בבית ומחוץ לבית; בין צריכה ראוותנית לעומת צריכה בסיסית (הורניק וליברמן 1994; כ"ץ וגורביץ, 1973; כץ ואחרים, 1992; האז, 1998; כץ-גרו ושביט, Bourdieu, 1984; 1998; Mitchel, Reiner & Rosengren, 1990; 1983).

ב. סגנון החיים הישראלי

מחקר סגנון חיים בחברה הישראלית נחלק לשני ענפים עיקריים: מחקר המתבצע ע"י חברות ומכונים פרטים המוכרים את הנתונים לחברות פרסום הגוזרות מהם איפיונים לשיווק ופרסום מוצרים ושירותים. מחקר כזה של מאפייני סגנון חיים מתבצע ע"י מכון זיו ייעוץ והדרכה והוצג לאחרונה בכנס האגודה הסוציולוגית הישראלית 1999. מחקרים כאלו מבוססים בעיקרם על מודלים תיאורטיים שמקורם בפרויקט אקדמי רחב היקף שבוצע החל משנות הששים בארה"ב. מיטשל (Mitchel, 1983) עמד בראש צוות חוקרים באוניברסיטת סטנפורד שעסקו במחקר סגנון חיים בארה"ב, ואח"כ כפרויקט מחקר בינלאומי שהשווה בין ארצות שונות.

בישראל דווחו חלק ממאפייני סגנון חיים (מסי"ח) משנת 1986 (שבוצעו גם-כן ע"י מכון זיו ייעוץ ולהדרכה). על-פי הורניק וליברמן (1994) נמצאו 10 סגנונות חיים בחברה הישראלית – מתוכם הקבוצה הגדולה ביותר היא קבוצת המשפחתיים, המונעים ע"י גורמים חיצוניים, בעלי צרכים חזקים של השתייכות ופעילות במסגרת קבוצתית. הם נחלקים לשניים: משפחתיים חילוניים, ומשפחתיים מסורתיים.

הפן השני של מחקר סגנון חיים בארץ הוא מחקר אקדמי שממצאיו גלויים, כגון המחקר המתמשך של צוות חוקרים בראשותו של אליהוא כ"ץ העוסק בתרבות הפנאי בארץ שנבדקה על מדגמים גדולים, כבר שלוש פעמים – בשנות ה-70 (כ"ץ וגורביץ, 1973) בשנות ה-90 (כ"ץ ואחרים, 1993) ובשנת 99 (סלע וכ"ץ, 1999; האז, 1999).

מחקרם של כץ-גרו ושביט (1998) מנסה לקשר סגנון חיים ומעמד בחברה הישראלית. כץ-גרו ושביט מצאו שלושה סגנונות חיים ראשיים בחברה הישראלית: סגנון חיים גבוה, פופולרי ודתי. בעוד שבאשר לשני סגנונות החיים הראשונים, דהיינו הגבוה והפופולרי, נמצא אשכול קריטריונים מאפיינים – כגון

צריכת מוזיקה, ספרות, ספורט ובידור המבחינים בין סגנון החיים הגבוה והפופולרי – לסגנון החיים הדתי, יש רק מעט גורמים מאפיינים: זכר דתי, ספרות דתית ופעילות פוליטית.

ג. סגנון החיים של נשים דתיות

במחקרם של כץ-גרו ושבית אין נתונים ברורים על נשים בחברה הישראלית בכלל ועל נשים דתיות בפרט. הם אומרים ביחס למיגדר, שהוא "משתנה המשפיע באופן מובהק על כל המימדים של סגנון החיים, מלבד אחד – גברים נוטים יותר לספרות ופעילויות פנאי דתיות מאשר נשים. ממצא זה נובע בחלקו מהטיה במדידת התנהגות דתית ומהתעלמות מהיבטים האופייניים לנשים יותר מאשר גברים, כגון הדלקת נרות שבת ושמירה על כללי הלבוש. תוצאה מעניינת יותר היא זו שבהשוואה לנשים, גברים מעדיפים עיסוקי פנאי פופולריים ופעילויות ספורט כמו גם ספרות פופולרית, בעוד נשים נוטות להעדיף ספרות, מוזיקה ופעילויות פנאי המזוהות עם תרבות גבוהה" (כץ-גרו ושבית, 1998, עמ' 108). ... כץ-גרו ושבית מצטטים את קולינס (1992) הסבור כי באופן כללי "נשים חיות יותר בעולם של סטטוס מאשר בעולם של מעמד" (קולינס 1992, על-פי כץ-גרו ושבית 1998 עמ' 110). ממחקרם של כץ-גרו ושבית קשה מאוד להסיק על מיגדר בחברה הישראלית בכלל, פרט להערה ביחס לנשים דתיות. בהתאמה לכך מצאה מור (1999), כי הזהויות המיגדריות בחברה הישראלית חלשות.

יש הסבורים כי סגנון החיים מוגדר גם על פי ערכים, ולא רק נתון ביחסי גומלין עם מעמד. מודל תיאורטי המקשר ערכים, מעמד, השכלה וטעם תרבותי העמידו ריינר ורוזנגרן (Reiner & Rosengren, 1990), שחקרו את החברה השבדית. הם מצאו תהליך מעגלי של תירבות (CULTIVATION): כל סגנון חיים ספציפי מקושר למערכת ערכים (למשל ערכים כלכליים, ערכים של יופי ואסתטיקה), יוצר דפוסי צריכה והתנהגות אופייניים, החוזרים ומתרבתים את היחיד.

בורדייה (Bourdieu, 1984) סבור כי סגנון החיים מקורו ב"הביטוס", סכימה קוגניטיבית הנוצרת בילדות, מעוצבת בהמשך באמצעות מערכת החינוך ומבנה את הטעם. מקורו של ה"הביטוס" הוא בשילוב של הון כלכלי (או בדרגות שלו), עם הון תרבותי (לבין הדרגות שלו). הטעם הוא שיוצר את סגנונות החיים השונים, וה"טעם הגבוה" מבחין בין המעמד הגבוה לשאר המעמדות. גם גל-עזר (1997) שעסקה בסגנון חיים של קבוצה תרבות גבוהה ייחודית בחברה

הישראלית – אמנים קנוניים, ציירים ופסלים מוזיאליים – מצאה כי סגנון החיים הספציפי של האמנים: "המפסיד מרוויח", מבוסס על ערכים כלכליים חלשים, וקוד טעם ספציפי, טעם האמנים הקנוניים, טעם הסירוב, שלילת כל הטעמים הקיימים (בהתאמה לבורדייה). הטעם הוא שמבנה את סגנון החיים הייחודי של האמנים.

מסקירת מחקרים אלו קשה מאוד להסיק על איפיוני סגנון חיים של הציבור הדתי ובמיוחד של נשים דתיות ציוניות. מחקר אתנוגרפי על נשים חרדיות מחסידות גור שנערך ע"י תמר אלאור (1992) דווקא מראה כי יש לנשים דתיות פעילויות נוספות חוץ מהדלקת נרות ולבוש אופייני, הן לומדות בקבוצה, בזמן הפנוי (לאחר יום עבודה מחוץ לבית ולאחר הטפול המפרך במשפחה גדולה, משתנה שבדי"כ לא נבדק במחקרי סגנון חיים, אבל נראה כמשתנה משמעותית). אלאור מצאה פרדוקס אורייני: בדרך של נשים חרדיות אלה, הלומדות כדי להיות "משכילות" ביהדות, הן מחונכות להיות "בורות". הגבולות של הידע מסומנים באופן ברור בחסידות גור. הידע מחולק בין גברים ונשים ואין עירוב גבולות וטשטוש תחומים.

ד. סגנון החיים של נשים במגזר הציוני-דתי

הציונות הדתית מצפה מהאישה להיות פעילה בספירה הציבורית, בנוסף על מעמדה הבלתי מעורער כ"בת מלך פנימה" – מייסדת ומכוננת המשפחה היהודית. כדי שאישה תוכל לעמוד בדרישות הכבדות ממנה, מתקיים תהליך סוציאליזציה ארוך טווח המבנה גבולות גם בין הציבור הדתי לחילוני ובתוך הציבור הדתי-לאומי פנימה, בין נשים לגברים. הגשמתה האישית של האישה הדתית-ציונית נתפסת כתרומתה להקמת המשפחה ובצורה זו להמשכיותו של העם היהודי. בני-עקיבא הם חלק ממהלך סוציאליזטורי של הבניית מקומה של האישה הדתית, שעוד בצעירותה, לומדת לתרום לחברה ע"י עזרה לקבוצות החלשות שבה, ולבניית הלאום המתחדש במולדתו. בהמשך כאשר היא נישאת היא מקיימת את סיסמת הציונות הדתית: "תורת ישראל לעם ישראל בארץ ישראל", המתבטאת בהתיישבות המשפחה הדתית הצעירה בהתנחלות או ביישוב חדש. בצורה כזו, ניתן לה למלא את שלושת הציוויים, של קיום אורח חיים דתי: התיישבות וקשר לאדמה, ותרומה לעם ולמדינה, וגם לחבר בין הספירה הפרטית לציבורית, שהיא ממטרותיה של הציונות הדתית (רפפורט, פנסו וגארב, 1995).

ההתיישבות של קהילה דתית מובחנת בטריטוריה המאפשרת לשמור על מסגרת קהילתית ברורה ועל גבולות חברתיים של אי התערבות בחברה הרחבה: להיות גם חלוץ אבל גם נבדל מהמחנה הכללי.

עם זאת גם בתוך קבוצה זו מתקיים תהליך של שינוי דגשים. ב"אירוע רחלים", שראשיתו ב- 27 באוקטובר 1991, ערב ועידת השלום במזריד, הותקף אוטובוס ממארב בצומת תפוח בשומרון. בהיתקלות זו נהרגו נהג האוטובוס, יצחק רופא מירושלים, נשוי ואב לשלושה בנים, ורחלה דרוק משילה, נשואה ואם לשבעה ילדים. לאחר מכן התיישבו קבוצת נשים מהיישובים הסמוכים באוהל מחאה על גבעה טרשית סמוכה, מחאה שהפכה לאחר מכן להיאחזות נח"ל (אלאור, 93). באירוע רחלים "הנשים הללו מבקשות לעשות את הבלתי אפשרי. לממש חלום משיחי טוטלי, דתי ורדיקלי באמצעות פרקטיקה נשית" (שם, עמ' 78).

האישה הלומדת

בשנים האחרונות "נולד" מקצוע חדש לנשים אורתודוקסיות: "טוענות רבניות" (שמיר, שטראי, ואליאס, 1997). בד בבד עולה תופעה של לימודים תורניים של בנות במדרשות שתוארה ע"י תמר אלאור בספרה ב"פסח הבא" (1998). נשים דתיות-ציוניות צעירות פונות ללימודים תורניים בתוך מדרשות לבנות ובאוניברסיטת בר-אילן. המאבק החולך ונמשך על השליטה בידע התורני, משנה את גבולות הכוח בעולם האורתודוקסי וגם בעולם הדתי-ציוני. המאבק מתקיים בתוך מסגרת הקהילה ומוסדותיה, אך משיק למעגלים ומוסדות רחבים יותר. כניסתן של נשים לתוך עולם הידע התורני שמוקצה לגברים מעוררת שינויים בחברה האורתודוקסית והדתית-ציונית במקביל. אך נראה כי אין למעשה סכנה המאיימת על האופי הדתי של הנשים, חייהן ואמונתן. להיפך, הלימודים מחזקים את ידיעתן ואמונתן ונראה כי הולכת ונבנית הגדרה מחודשת של גינדר בחברה מסורתית.

ממצאים אלו עומדים כאמור, בניגוד לממצאים של כץ-גרו ושבט (1998), שמצאו אפיון בולט של זכר דתי, ולממצאיה של דליה מור (1999), בדבר זהויות מיגדריות חלשות מאוד או לא קיימות כמעט, בחברה הישראלית. מחקרה מראה כי הזהויות החשובות ביותר אצל נשים וגברים: (לפי סדר חשיבות יורד) משפחה, יהודיות וישראליות (כמעט באותה חשיבות) ולאחר מכן מקצוע, אם כי בהבדלי עוצמה שונים בין גברים ונשים. החוקרת מציינת כאמור, כי הזהות

המיגדרית נמצאה חלשה, כמעט לא קיימת. הממצא שמראה כי הזהות המשפחתית היא החשובה ביותר לגברים ולנשים כאחד הוא לדעתנו הממצא החשוב: המשפחה חשובה לבני שני המינים אפילו יותר מהלאום והדת, נראה כי משמעות הממצא הזה זקוקה לניתוח נוסף.

כזכור, עיסוקנו הוא בנשים צעירות הלומדות במכללה. נראה כי מתוך השלבים של מחזור חיי המשפחה (הורניק וליברמן, 1994), זמן הלימודים יכול לכלול מספר שלבים: שלב 2 – רווקות מוקדמת; שלב 4 – גרים יחדיו; שלב 5 – זוג צעיר; שלב 6 – קן מלא 1 (זוג עם ילד לפני גיל ביה"ס). מכיוון שהסטודנטיות דתיות-ציוניות, שלב 4 נראה כשלב האירוסין, שפירושו התחייבות הדדית של בני זוג שחיים בנפרד, לחיות חיים משותפים בעתיד. כך שבמשך ארבע שנות לימודים במכללה, עשויות סטודנטיות לעבור גם ארבעה שלבים במחזור חיי המשפחה: רווקות מוקדמת, אירוסין, זוג צעיר וזוג צעיר עם ילד.

1. הזוג הצעיר

נמרוד (1998) שחקרה תקופה זו בחייהם של זוגות צעירים בארץ, ע"י עיבוד משני של נתוני "מחקר תרבות הפנאי", מצאה ביחס לגילאים 24-30, כי הישראלי והישראלית משנים את הרגליהם באופן דרסטי ביום הנישואין, מפסיקים לצאת, לבלות ולבקר במופעים, ועוברים לבלויים ביתיים, עוד לפני שנולד הילד הראשון: יש עלייה בצפייה בטלוויזיה, צפייה בוידאו, פגישות עם אחים של בני זוג, פגישות עם הורים של בני זוג, ועלייה במלאכת יד. במעבר מנישואין לחורות קיימת עלייה בחשיבות שמייחסים לענייני דת ומסורת: "1. לנשואים ולהורים חשוב יותר לחיות בישראל וחשובה להם יותר רמת הפעילות התרבותית והלימודית בארץ. 2. הם מייחסים יותר חשיבות לתגים ולמועדים. 3. הם מגלים עניין רב יותר בשמירה על המסורת המשפחתית והעדתית" (שם, עמ' 34-35). גם ממצאים אלו שאינם מבחינים בין דתיים לחילוניים, מראים על חשיבות המשפחתיות בחברה הישראלית בכלל ועל חשיבות הילדים.

ממצא מעניין נוסף של נמרוד (1998) הוא כי שיעור הנשואים ללא ילדים הוא נמוך מאוד, לרוב הישראלים הצעירים אין נטייה למשוך את "תקופת ירח הדבש", פרט לבעלי השכלה גבוהה, ששיעורם בקבוצה זו הוא גבוה יחסית. מניסיונו כמרצות במכללה, נראה כי השלבים מכווצים ביותר גם אצל הסטודנטיות במכללה: במשך ארבע שנות הלימוד של הסטודנטיות רובן עוברות

למעשה גם ארבעה שלבים של מתזור חיי המשפחה. ניתן לומר כי במשך ארבע שנים אלו יש עיצוב מהיר, זינמי, משתנה ומתרחב של הזהות הנשית של הסטודנטית: מהיותה נערה רווקה, לנערה מאורסת, לבת-זוג, לאם צעירה. אך בניגוד לממצא של נמרוד (1998) כי בעלי ההשכלה הגבוהה אינם נוטים להיות הורים, נראה לנו כי אחד האפיונים של הסטודנטיות הדתיות הוא ניסיון לשלב בין לימוד מקצוע, זוגיות והורות.

ז. מחקרים על קבוצות ייחודיות

משיטת המחקר שננקטה במחקרים של מור (1999), של כץ-גרו ושבית (1998), ושל נמרוד (1998) סקר וגישות מיתאמות, קשה להסיק על סגנון חיים ספציפי של קבוצות ייחודיות, מכיוון שנראה כי השאלות אינן נשאלות, אם כי המחקר מצביע על "היעדרויות" כאלו: "מעניין במיוחד הוא המימד הדתי, שאינו ייחודי לישראל, אך הוא נידון לעיתים רחוקות בספרות העוסקת בסגנון חיים תרבותי" (כץ-גרו ושבית, 1998, עמ' 110). מחקרים מדגמיים פחות רגישים יחסית לשינויים בקבוצות קטנות.

גישות אנתרופולוגיות, מהיותן ממוקדות ועוסקות בקבוצה קטנה יחסית, יכולות להאיר שינויים מתהווים עוד לפני שמקיפים את כל החברה, כפי שמצאנו למשל במחקרים שנסקרו מקודם, על קבוצות שונות של נשים דתיות בחברה הישראלית (אלאור 1992, 1993, 1998; רפפורט, פנסו וגארב, 1995, שמיר, שטראי ואטיאס, 1997). ההתחקות אחר התהליכים והמקומות הסמויים מן העין, האתרים והקבוצות שמתוכם ובהם מתחילים שינויים חברתיים ותרבותיים, שנבנים באופן הדרגתי, במעבר מסגנון חיים למשנהו, במחזור חיי הפרט, בקבוצות בחברה, בחברה כולה, במעבר בין תקופות היסטוריות, כלכליות ופוליטיות, מצויה גם במודל התיאורטי של מיטשל (Mitchel, 1983).

ח. מכללה דתית ולימודי תקשורת

נראה כי נשים דתיות, הן חרדיות והן ציוניות, מתחילות במהלך של שינוי חברתי בתוך קהילתן כאשר השינוי נובע ממאבק על משאבי הסטטוס של העולם הדתי: השליטה בהון התרבותי התורני. לימודי התקשורת של צעירות דתיות מעמידים אתגר מסוג שונה: הם אינם עוסקים בגבולות הפנימיים של החברה, בין נשים לגברים, אוריינות תורנית ובורות תורנית, אלא בגבולות המובנים בין החברה הדתית לחילונית. בחברה החרדית נתפסת התקשורת החילונית, רשות

השידור, כ"רשעות השידור" (בלונדהיים וקפלן, 1998). החברה החרדית יוצרת לעצמה אמצעי תקשורת קטנים, קלטות וגם עיתונים המיועדים לחברי הקהילה. אדוני, קסלר-פיינשטיין ובוסידן (1999), מצאו כי: "קיים מיתאם שלילי בין מידת הזיקה לדת לבין תדירות ההשתתפות בפעילויות התרבות השונות. בקרב האוכלוסייה המסורתית והחילונית מסתמנת עלייה בצריכת תיאטרון ככל שרמת ההשכלה עולה. לעומת זאת, בקרב החרדים, ככל שרמת השכלתם עולה, כן יורדת השכיחות של קריאת עיתונים, ביקורים בקולנוע ובתיאטרון, ובראש ובראשונה יורדת שכיחות הצפייה בטלוויזיה, עיסוק שכמעט אינו קיים בקרב קבוצה זו. כללית, ניתן לומר כי בקרב החרדים קיימת דחייה של התרבות החילונית, הן האליטיסטית והן הפופולרית." (שם, עמ' 113).

אמנון יצחק מתנועת ש"ס מתאר לעיתים קרובות את הטלוויזיה כ"טמבלוויזיה". מערכת מסועפת של ייצור קלטות נושאת את המסר שלו ושל תנועת ש"ס. כך גם שידורי לוויין, של דרשות ושיעורים של הרב עובדיה יוסף, המרושתים ברחבי המדינה לקבוצות הלומדות בשידור ישיר באמצעות מסך, ובאמצעות קלטות ודיאו.

מהו היחס של הציונות הדתית לאמצעי התקשורת?

החוג לתקשורת במכללת "אורות ישראל" באלקנה, הוא הראשון מבין החוגים לתקשורת במכללות הדתיות. הוא הוקם לפני ארבע שנים במטרה להכשיר מורות דתיות-לאומיות ברמה אקדמית שתוכלנה ללמד תקשורת ברמות השונות של מערכת החינוך. עד כה למדו במכללה כששים סטודנטיות, בוגרות שרות לאומי, חלקן הגדול היו קומוניסטיות בבני-עקיבא, מכל חלקי הארץ. ההתמחות השנייה של הסטודנטיות מגוונת, עם נטייה ללמוד מחשבת ישראל, תנ"ך, חינוך בלתי פורמלי וייעוץ חינוכי.

עם זאת התמחות התקשורת מצויה בתוך מכללה דתית-ציונית המיועדת לסטודנטיות בלבד. מכללה זו היא חלק מהמוסדות של החברה הדתית-ציונית, היוצרים את הבניית הגבולות של חברה זו בין גברים ונשים, במיוחד בשנים הקריטיות של מציאת בן-זוג. נראה כי עצם הבחירה במקצוע ההוראה גם היא מבטיחה את שמירת הגבולות החברתיים בין דתיים לחילוניים, מכיוון שמערכת החינוך בישראל, מחולקת כידוע למגזרים. מכללה זו שייכת לחינוך הממלכתי-דתי ומנתבת את בוגרותיה להוראה במגזר זה. זוהי כנראה אחת הסיבות שהמקצוע המועדף לבנות דתיות הוא הוראה.

יתרון נוסף של מקצוע ההוראה, מצוי בכך שהוא מאפשר השתכרות בד בבד עם הקמת משפחה וגידול ילדים. מקצוע ההוראה משלב בין עבודה מחוץ לבית – הוראה בבית הספר, לבין עבודה בבית – הכנת שיעורים ובדיקת עבודות תלמידים. זוהי גם הסיבה למיעוט היחסי של שעות עבודה פורמלית מחוץ לבית. המשורה מוגדרת בין 30 ל- 24 שעות שב"ס יסודי או תיכון בהתאמה, לעומת הגדרת משרה רווחת במקצועות אחרים של 40 שעות עבודה בשבוע לפחות, למשל במקצועות "נשיים" אחרים כמו אחיות ועובדות סוציאליות.

חלק מהנערות הציוניות-דתיות פונות לאוניברסיטה חילונית, אם כי ניתן לומר שההעדפה היא למוסד דתי. בין אוניברסיטת בר-אילן ומכללת דתיות מעורבות, לבין המדרשות לבנות, מהווה מכללת "אורות ישראל – מכללת אקדמית להוראה של משרד החינוך" כשמה הרשמי, מוסד המנסה לחבר בין לימודיים תורניים ברמה גבוהה לבין עולמות תוכן דיסציפלינריים חילוניים. להלן ציטוט: "מכללת אורות-ישראל נוסדה בתשל"ח כמוסד לימודי תורני גבוה שיכשיר בוגרות אולפנות בני עקיבא ובתי ספר תיכוניים דתיים לתפקידי חינוך והוראה ברמות השונות של מערכת החינוך בישראל... למען תבנינה את הדרך הצעיר ותעצבנה את דמותו... ביסוד התפיסה של המכללה היא הראייה האחדותית של התורה על כל חלקיה. כל סטודנטית מחויבת אפוא ללמוד תנ"ך תושבי'ע ומחשבת ישראל בהיקף רחב ובהעמקה... המעצבת אישיות מחנכת בעלת השקפת עולם דתית לאומית, בעלת יכולת לאחד את יסודות החשקפה התורנית עם מיטב ההתפתחות המדעית... בעלת הכרה בדבר הייעוד והשליחות של המעשה החינוכי תוך תפיסת אחדותו של עם ישראל וייחודו והערבות ההדדית שביסוד קיומו" (מתוך מידעון המכללה, תש"ס עמ' 1). ועוד נאמר כי "ראוי שסטודנטית תלמד יום יום לפחות קורס אחד בתחום היחידות (שם).

נראה כי ביסוד הצהרת הכוונות של המכללה מובנה קונפליקט עומק בין שני עולמות: העולם התורני דתי, הבנוי על טקסט מקודש, ועל מערכת של פרשנויות הנסובה סביבו, ויוצרת מתוכו ומפרשת את המציאות דרכו; לעומת ידע אקדמי דיסציפלינרי הנבנה בתוך פרדיגמה מדעית זמנית המקדשת את החידוש; ואפילו זה חידוש שימוטט את תקפות הפרדיגמה ויוליד לבניית פרדיגמה חדשה (קון, 1977, [1962]).

שלושה מרכיבי יסוד אלו, כפי שמציגה המכללה – השקפת עולם דתית לאומית, השקפה תורנית ומיטב ההתפתחות המדעית – נראים כמרכיבי הזהות

של הציבור הדתי לאומי: עולמות ידע וערכים המקיימים יחסי גומלין של משא ומתן ומידי ודינמיקה פנימית של השתנות ועיצוב מתמשך.

לימודי התקשורת של הנערה הציונית-דתית מעמידים אתגר מסוג שונה. כאן מתערבבים הגבולות החברתיים: הטלוויזיה נכנסת הביתה ומאיימת על לבו של העולם הדתי-ציוני. הבית, הספירה הפרטית שהורחב וגדל, קלט לתוכו גם את הספירה הציבורית; הקהילה המתיישבת בהתנחלות או במקום יישוב אחר, נפרצה במקום האינטימי ביותר שלה, בבית שלתוכו נכנסה הטלוויזיה. זהו איום על הגבול בין נשים לגברים ועל הגבול בין הקהילה לחברה הרחבה ולשאר העולם.

הספירה הציבורית, שהיתה לגיטימית לפעולת נשים מתוקף הגדרתה כבעלת ציביון דתי או כמצויה בתוך מסגרת הקהילה, הופכת למרחב הציבורי הכללי. שכן הסטודנטית המגיעה למכללה מתבקשת ע"י מוריה, כבר ביומה הראשון בהתמחות התקשורת לראות חדשות כל ערב, לקרוא עיתונים באופן שוטף ולהיות מעוררת בהוויות העולם והמדינה. היא נדרשת לצפות בכל הדברים הקשים המובאים בחדשות הטלוויזיה. עורכי הטלוויזיה לא קיבלו הכשרה במוסד תורני, ונראה לנו גם שאין צורך בכך. חופש הביטוי, זכות הציבור לדעת וחובת הציבור לדעת במדינה דמוקרטית ובעולם גלובלי מחייבים גם מראות קשים, שיש לדעת להתייחס אליהם, לחשוב עליהם, ולפעול בעולם המציאות מתוך אזרחות בוגרת. תפקידנו בהתמחות תקשורת במכללה דתית ליצור את מערכת המושגים, המודלים והתיאוריות שיאפשרו לסטודנטיות התמודדות פעילה ויצירתית עם פריצת הטלוויזיה לעולמה המוגן, התמודדות עם העולם הגדול שחודר אליה מבעד למסך הטלוויזיה. השאלות הכרוכות במהלך זה רבות וחלק מהן יהפכו לשאלות המחקר בעתיד.

בד בבד עם שאלות אלו, הנגזרות מלימודי ההתמחות בתקשורת המיועדת להכשיר את הסטודנטיות להוראת התקשורת, עומדות גם שאלות אישיות ושאלות הנוגעות בזוגיות ובהורות המתכוננות תוך כדי זמן הלימודים במכללה. שאלות אלו, של זהות מקצועית, דתית ואישית וסגנון החיים המקושר אליהן והדינמיקה של העיצוב, הבחירה וההבניה הכרוכים בהן, הן השאלות הכלליות שננסה לבדוק.

ט. מחקר גישוש: דילמות של זהות מקצועית, דתית אישית וסגנון חיים כמחקר גישוש לשם ניסוח מובנה יותר של שאלות המחקר ערכנו ארבעה ראיונות עומק עם סטודנטיות לתקשורת במכללה, משנים א ב ו-ג, בנוסף על הצטברות ידע ותובנות בעקבות שלוש שנות עבודה במכללה, ושיחות בשיעורים ובהפסקות עם הסטודנטיות.

"טלוויזיה הביתה לא תיכנס, זה בזבוז זמן והשחתת נפש. עיתון – אולי ימקור ראשון. רדיו חופשי כי אני אוהבת שירים, לשמוע יגלגלץ". זהו ציטוט מפי סטודנטית שנה א.

עוד ציטוט מתלמידת שנה ב: "נשמת הילד נהרסת, ככל שהוא קטן יותר וחשוף לטלוויזיה, לכן חשוב חינוך בגיל צעיר, החל בגיל הרך לצפייה ביקורתית. דיברנו על פרסומת כשצפיתי עם אחיינתי הקטנה בטלוויזיה, לאחר שיחה הדדית הסבירה הקטנה מדוע יש ללמוד איך לצרוך תקשורת, כי פרסומת מושכת אנשים".

לסטודנטית הזאת משנה ב' יש הרהור שני המבטא את האפשרויות הרבות הטמונות במכשיר הטלוויזיה: "למרות שיש בעיות עם עצם הכלי עצמו, יש לו כוח ויש לנצלו לצרכים חיוביים בעיקר כשהיום יש שעות פנאי רבות והרגלי צפייה. לכלי יש כוח להרוס וניתן לראות זאת בימינו, אלימות בחברה. אך לכלי פוטנציאל חיובי. יש ללמד כיצד לנצלו לצדדים חיוביים. כל העולם בנוי על אמצעי תקשורת".

ציטוטים אלו מבהירים את היחס האמביוולנטי כלפי הטלוויזיה ואת הקשיים שמעורר המכשיר בתוך הספירה הפרטית של הבית הדתי-ציוני. מחד-גיסא, נוהגים להאזין לחדשות בערב ולתוכניות האקטואליה שלאחריהן. ומאידך-גיסא, מכיוון שגם לתוך תוכניות אלו מסתננים תכנים בלתי רצויים יש בכך קושי. קושי נוסף מצוי ביחס לתוכניות אחרות שיש בהן מה משמוגדר כבעיות "צניעות".

הדילמות הכרוכות בצפייה בטלוויזיה מניעות את הסטודנטיות לפנות ולהתייעץ עם רבנים. תלמידת שנה ג אומרת: "התקשרנו לרבנים. הרב שרלו אמר שכאשר גר בחיספין, לא היה לו צורך לצפות בטלוויזיה. כשעבר העירה הרגיש צורך לצפות. למרות שלדעתו יש הרבה דברים שליליים מבחינת יהדות בטלוויזיה – בזבוז זמן, צניעות (אבל הבעיה קיימת גם ברחוב). דיברתי גם עם עוד רב, הרב מידן. לדעתו התקשורת היום לא טובה. אך הוא רואה חשיבות גדולה בכך שנשנה את התקשורת. הבת שלו לומדת ב"במעלה". מסתבר

שהתופעה של לימודי תקשורת נוגעת אפילו בבנות הרבנים. "מעלה" הוא בית ספר דתי גבוה ללימודי קולנוע, עיוניים ומעשיים.

נראה כי ישנה הסכמה רחבה לחשיבותו של המחשב, אך האינטרנט נתפס כבעייתי בגלל התכנים הבלתי נשלטים. ביחס לעיתונות הכתובה נראה שיש צריכה של עיתוני בתי הכנסת. יש הנוהגים לקרוא את "הצופה", ויש הנוהגים לקרוא "מעריב", "ידיעות-אחרונות", מעט "הארץ"; "מקור ראשון" בסוף השבוע, כתב העת "נקודה", ו"נתיבי". יש שיג ושיח באשר למקומם של העיתונים הנפוצים "ידיעות אחרונות" ו"מעריב", מפאת מאפייניהם הויזואליים הנתפסים לעיתים כ"צהובים" של עיתונים אלו. באשר לרדיו, נראה כי יש האזנה לרשת ב' בצד מעט רשת א' ומכיוון שרשת ג' עברה לשדר שירים עבריים גם לרשת ג'. כל אלו בצירוף הערוצים הייחודיים, ערוץ 7 ורדיו קול חי.

פתרון לשליטה על התכנים הויזואליים, הנתפסים כיותר מאיימים מהתכנים המילוליים בעיתון והאודיאליים ברדיו, הוא הווידיאו המאפשר קניית קלטות מתאימות לילדים, כמו של הטלוויזיה החינוכית או סרטי וולט דיסני למשל. נראה כי הילדים הולכים הרבה לספריות, והקריאה נתפסת כערך חשוב. גברים קוראים ספרות תורנית ומקצועית, ונראה כי לנשים יש אופני קריאה ייחודיים בעיקר ספרות יפה. מספר תלמידות ציינו שקראו את ספריה של נעמי רגן. נושאים אלו שעלו מתוך הראיונות ועולים באופן קבוע בדברי הסטודנטיות יבדקו לעומק.

באשר למסלולי החיים של הגברים והנשים בחברה הדתית ציונית מתקיימת הבחנה ברורה של תפקידי מין:

"בסך הכל מחפשת גבר שיהיה גבוה ברמה דתית כי לימוד התורה חל על הגבר. מחפשת בחור שלומד בישיבה, הגיוני, שישלב לימודים עם עבודה, אווירה של לימוד תהיה תמיד בבית, זה מקרין לכל המשפחה".

אומרת סטודנטית שנה א': מהגבר מצופה ללמוד בישיבת הסדר או במכינה קדם צבאית, ולאחר מכן להמשיך מספר שנים בלימודים תורניים ואז לפנות ללימוד מקצוע במוסדות להשכלה גבוהה ולהשתלב לאחר מכן בחברה הרחבה. במהלך לימודיו מצופה מהגבר להינשא ולהוליד ילדים.

הנערה הציונית-דתית אמורה לשרת בשירות לאומי ולאחר מכן לפנות ללימודים גבוהים, כאשר המקצוע המועדף עבורה הוא הוראה מכיוון שמאפשר טיפול במשפחה הצעירה שאמורה להיבנות במהלך לימודיה. בשנים הראשונות לנישואים מצופה מהאישה הדתית הצעירה כי תפרנס את בעלה הלומד בישיבה.

אומרת סטודנטית שנה א': "יש קונפליקט פנימי, ליצור, לרוץ קדימה, מין משהו תוסס בדם, או חיי משפחה – פיסגת השאיפות לעתיד. כשאני חושבת על העתיד, המשפחה במרכז, המשפחה יותר חשובה. אני אעשה עוול לעצמי אם אני אזנח את הרעיונות. לא נולדתי לעולם הזה סתם, אחת המחויבויות המרכזיות שלי זה חיי משפחה. בדיוק כמו שאני נאמנה לעצמי. כרגע אני מחליטה ללמוד, כל אדם צריך ללמוד ולהפנים, אני מרגישה שאני לא מספיק מלאה כדי להחליט. אחת הסיבות שהלכתי לחינוך זה בגלל המשפחה – המשפחה העתידית. זה יתרום לי בתור אמא למשפחתי העתידית. אבל בעזרת השם, זה לא יעמוד בדרכי, אם אני אהיה טובה בזה אני אפרוץ קדימה."

עם זאת, קיים קונפליקט בין הצורך ליצור, שכן נראה כי סטודנטית זאת יש בה אפיוני זהות של אמנים, היא מעידה על צורך ביצירה ובקריירה של אדם יוצר, אבל גם צורך וציווי חברתי של הקמת משפחה, לכן התייעצה עם הרב: "המפגש עם הרב אריאל, ממנו לקחתי את המשפט שליוצר אמיתי אין גבולות, וחשבתי ככל שאתה עולה ברמה הדתית הגבולות נופלים. הרב אריאל הרשים אותי בחיבור שלו. זה לא רב פשרני, אלא רב מאוד חרדי, בתפיסה הלכתית ברורה. התרשמתי כי הוא לא עושה פשרות. מה זה משמעות של יוצר? לספק זבל? זה ביטוי אישי. זה לא לעשות כסף. יש ציבור לא קטן שמחפש משהו ערכי ואין על זה מענה. לשם שמיים, במשמעות של הדבר עצמו, לקדש כמה שיותר את החומר, ממש ככה".

המעניין הוא שבמחקר על אמנים (גל-עזר, 1997) הם מסרו דברים דומים על אפיוני התרבות הגבוהה, אפיוני היצירה שלהם ומניעיהם. אמנים דיברו על "יצירה לשם יצירה", לא כדי למכור או להרוויח כסף.

לשאלה ששאלנו את אחת הסטודנטיות, מהי תרומתם של לימודי התקשורת העיוניים לסטודנטיות דתיות-ציוניות? נתקבלה מפי סטודנטית שנה א', התשובה הזו: "הציבור הדתי חי מאוד בחממה פה באזור מערב השומרון. גדלנו בחממה, ככה התייחסנו לתקשורת, כל מה שלא נראה לנו שהם אומרים, שהכל, שהתקשורת עוינת, הכל, לא למדנו להקשיב, לא להתייחס בצורה עניינית. מי שלא אומר את הדברים כמונו, יש מסך."

מין דור הפגנות שמה שהוא יכול להיות נגד, הוא נגד – הרבה פעמים שהלכנו להפגנה הלכנו לחוויה. לא היה לנו שום חוש שיפוט, הרהורי כפירה. כל מה שהיית עד היום, היית טיפש, התעלמת מהעולם. המוטו שלי, אל תתחיל עם

ביקורת עד שלא תלמד את הנושא, כמו שצריך לגבי כל דבר בחיים, מאוד פתח את הראש, תסתכלו על העולם עם עיניים, צריך ללמוד להסתכל, ממש חשוב." לימודי התקשורת כוללים כאמור, לימודים עיוניים וסדנאות מעשיות וחלק מהבנות שואפות להשתלב בעבודה יצירתית, חפקה או כתיבה בתחומי התקשורת השונים, והנה דברי תלמידת שנה א': "רוצה להיכנס לתוך הטלוויזיה או העיתונות כי חשוב שאנשים דתיים- לאומיים ימניים יהיו במערכת, כי היום התקשורת מכנה את עצמה אובייקטיבית, אך היא לא כזו."

י. סיכום ביניים

עיקרי דברים אלו מהווים מחקר גישוש וקווים ראשוניים של מחשבה ובדיקה ביחס לתיאוריות וביחס לשיטות המחקר ושאלות המחקר הספציפיות העוסקים בדילמות המקצועיות, הדתיות והאישיות וסגנון החיים של סטודנטיות דתיות-לאומיות המתכ/קשרות להוראת התקשורת במכללה האקדמית הדתית "אורות ישראל" באלקנה.

בחברה המודרנית, הזהות העצמית אינה מוצקה עוד כבעבר. מערכת מורכבת של זהויות בהקשרים רבים של בחירות, אפשרויות, סמכויות ואופני פעולה עומדות בפני היחיד בחיי היום יום, הנתון במשא ומתן בין אופציות של סגנונות חיים המבנים את זהותו. סגנון-חיים המוגדר בספרות המקצועית כאורח חיים כולל של קבוצה כלשהי, הוא מושג אנליטי ואמפירי הנחקר בשיטות מחקר שונות.

חשיבותה של המשפחה והזהות המשפחתית החזקה, מתבררת כמאפיין חשוב של החברה הישראלית במספר מחקרי סקר, הזהות המשפחתית, נתפסת כחשובה אפילו יותר מיהדות וישראליות ומהזהות המקצועית; . כמו גם חשיבות הילדים בתא המשפחתי והקשרים המשפחתיים.

נראה כי מחקרי סגנון חיים בחברה הישראלית, בשיטות של סקר, טרם הניבו מידע מספק על אורח חייהן של נשים דתיות, בעוד שמידע מסוים קיים ביחס לגברים דתיים. נראה גם שלא הוכחה קיומה של זהות מיגדרית בחברה הישראלית.

מחקרים אתנוגרפיים, לעומת זאת, מתארים שינוי מיגדרי בציונות הדתית, נשים לומדות במדרשות תורניות, מכשירות עצמן לטוענות רבניות, ומנסות לבנות כוח פוליטי נשי בתוך גוש אמונים בהקשר ההתיישבות בשטחים.

בעוד שכאמור, עדיין אין תמונה ברורה יחסית של סגנון חיים דתי בחברה הישראלית, המחקרים שנסקרו העוסקים בנושאים שונים, מאירים קטעים של אפיוני חיים של קבוצות דתיות בחברה הישראלית. נראה כי קיימים מספר סגנונות חיים דתיים, לפחות שלושה: חרדי, דתי-ציוני ולאחרונה גם ש"ס. היחס כלפי אמצעי התקשורת נראה כעשוי להוות מאפיין מבחין בין שאר המאפיינים. בעוד שיחסה של החברה החרדית לאמצעי התקשורת הגדולים נראה כיחס של שלילה מוחלטת המלווה בשימוש ובצריכת אמצעי תקשורת חלופיים - עיתונים וקלטות בעיקר; יחסה של ש"ס דומה בשלילה אך לא בדפוסי הצריכה: לש"ס מערכת תקשורתית חלופית המערבת טכנולוגיות ויזואליות (לוויינים, וידאו). יחסה של הציונות הדתית לאמצעי התקשורת הגדולים הכלליים אמביוולנטי ונתון במשא ומתן.

נשים דתיות-ציוניות צעירות הלומדות במכללה דתית נמצאות בארבע שנות לימודיהן בתהליך מועצם של בירור ועיצוב זהותן הדתית, בד בבד, כאשר הן מכשירות עצמן להוראת התקשורת, הן נמצאות בתהליכי גומלין של הכשרה מקצועית הדורשים התקשרות ומשא ומתן עם החברה הרחבה, המנוגדים לעיתים לתהליכי ההתעצמות של הזהות הדתית; שנות הלימודים, גם מוקדשות למציאת בן-זוג הולם, כינון הזוגיות, הקמת משפחה והתמלאות הקן. כל אלו מלווים בניסיון להתחיל בעבודה בשוק האזרחי, עבודה בהוראה תמורת משכורת, כחלק ממשימות המכללה, להציב בוגרות במערכת החינוך הממלכתית-דתית.

סגנון החיים המתעצב בשנים אלו, במיוחד של סטודנטיות דתיות-ציוניות הלומדות תקשורת, נראה לנו כנושא למחקר, שיכול להאיר תהליכים מורכבים של בניית זהות בעולם שבו הזהות האישית מורכבת ממספר זהויות דינמיות המתעצבות בחיי היום-יום, כתוצאה של אפשרויות בחירה, ערכים, התנהגויות ורגשות במשא ומתן, בנייה, הבנייה וכינון המתמשכים כל העת.

ביבליוגרפיה

- אדוני, ח'; קסלר-פיינשטיין, נ'; בוסידן, ש'. (1999). "לקראת תרבות האמצעי: יקהלי טעם ותרבויות טעם" ביישובי הפריפריה בישראל" קשר מס' 26 עמ' 119-108.
- אלאור, ת'. (1992). משכילות ובורות. מעולמן של נשים חרדיות. עם עובד, נעמי"ת.

- אלאור, ת'. (1993). "משילה לא רואים את איסלנד" - אירוע רחלים", אלפיים, עמ' 59-81.
- אלאור, ת'. (1998). "בפסח הבא": נשים ואוריינות בציונות הדתית. עם עובד, תל-אביב.
- בלונדהיים, מ'; קפלן, ק'. (1998). "רשעות השידור – תקשורת וקלטות בחברה החרדית" בתוך כספי, ד' ולימור, י' (עורכים). אמצעי תקשורת המונים בישראל: מקראה, אוניברסיטת פתוחה, תל-אביב.
- גורביץ, ז' ארון, ג' (1991). "על המקום: אנתרופולוגיה ישראלית". אלפיים, עמ' 9 – 44.
- גירץ, ק' (1990). [1973]. פרשנות של תרבויות. כתר, ירושלים.
- גל-עזר, מ' (1997). "המפסיד מרוויח: סגנון חיים של אמנים בשדה האמנות הפלסטית בישראל" דברים אחדים מס' 2 עמ' 90-115.
- האז, ה' (1999). "תרבות הפנאי בישראל 1998", פנים 10, עמ' 106-134.
- הורניק, י' וליברמן, י'. (1994). ניהול הפרסום כרך א'. האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב.
- כ"ץ, א' וגורביץ, מ'. (1973). תרבות הפנאי בישראל, עם עובד, תל-אביב.
- כ"ץ, א', האז, ה', גורביץ, מ', ויץ, ש', אדוני, ח', שיף, מ' וגולדברג, ד'. (1993). תרבות הפנאי בישראל: תמורות בדפוסי הפעולות התרבותיות 1970-1990. לקט מתוך מחקר. מכון גוטמן למחקר חברתי שימושי, המועצה הישראלית לתרבות ואמנות.
- כ"ץ-גרו, ט' ושביט, י'. (1998). "סגנון חיים ומעמדות בישראל", סוציולוגיה ישראלית א, (1), עמ' 91-114.
- מור, ד' (1999). "זהויות מיגדריות ושסעים חברתיים", בתוך בשארה, ע' (עורך). בין האני לאנחנו: הבניית זהויות וזהות ישראלית. מכון ון-ליר והקיבוץ המאוחד, תל-אביב, עמ' 75-98.
- נמרוד, ג'. (1997). "מכורים לעבודה ולמשפחה: מחקר מקיף על הרגלי הפנאי של בני 20-34, לפני ואחרי הנישואין", פנים מס' 5, עמ' 30-39.
- סלע, ה' וכ"ץ, א'. (1999). "מדיניות תרבות בישראל: המצוי, הרצוי ומה שביניהם". פנים, 10 עמ' 3-9.

- קון, ת"ס. (1977). [1962, 1972]. המבנה של המהפכות המדעיות. ספרות, משמעות, תרבות. המכון הישראלי לפואטיקה ולסמיוטיקה. מפעלים אוניברסיטאיים תל-אביב.
- רפפורט, ת', פנסו, ע' וגארב, י'. (1995). "זיה דבר חשוב בארץ ישראל לתת לציבור" – נערות ציוניות-דתיות תורמות ללאום", תיאוריה וביקורת, מס' 7 עמ' 223-234.
- שמיר, ר', שטראי, מ' ואטיאס, נ'. (1997). "שליחות, פמיניזם ופרופסיונליזם: טוענות רבניות בקהילה הדתית-אורתודוקסית", מגמות, ל"ח, 3 עמ' 314-348.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*, Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1990). "Artistic Taste and Cultural Capital", in Alexander, J.C. and Seidman, S.(eds). *Culture and Society*, Cambridge university Press.
- Crook, S. (1998). "Minotaurs and Monsters: 'Everyday-life' in Recent Social Theory" in *Sociology*, 3, vol. 32, pp. 523-540.
- Giddens, A. (1997). "Modernity and Self-Identity: Self and Society in The Late Modern Age" in Frascina, F. & Harris, J. (eds.). *Art in Modern Culture: An Anthology of Critical Texts*, The Open University' Phaidon, London.
- Mitchel, A. (1983). *Nine American Life-style: Who We Are and Where We're Going*. Macmillan Publishers. Co., Inc. NY.
- Reiner, B.; Rosengren, K. E. (1990). "Cultivated Views and Readers: A lifestyle Perspective" in Sinorelli' N. and Morgan, M. (eds.). *Cultivation Analysis*. Sage.